

Arhe XI, 22/2014

UDK 050(497.1):1"1964/1968"

141.82

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

MILENKO A. PEROVIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

PRAXIS-FILOZOFIJA¹

Sažetak: U ovom tekstu su date osnovne informacije o jugoslovenskoj marksističkoj filozofskoj školi humanističke orijentacije koja je postojala 60-ih i 70-ih godina 20. vijeka. Autor smatra da je Praxis-škola bila jedna od značajnijih struja u okviru marksističkog humanizma.

Ključne riječi: Praxis, marksistički humanizam, Gajo Petrović, Milan Kangrga, Korčulanska ljetnja škola

Praxis-filozofija (Praxis-škola ili Praxis-grupa) je filozofska škola humanističke orijentacije koja je djelovala u Jugoslaviji 60-ih i 70-ih godina 20. vijeka. Njegovala je humanističku i nedogmatsku orijentaciju u marksizmu. Dobila je naziv po centralnom značaju koji je u njoj imao pojam prakse (grč. *praxis*). Praxis-škola se bavila traženjem filozofskog rješenja osnovne ambivalencije marksističke teorije u socijalističkim zemljama Istočne Evrope. Marks je vlastitu teoriju shvatio kao oruđe radikalne kritike društvene prakse kapitalističkih društava, kao i anticipaciju mogućeg socijalističkog, odnosno, komunističkog društva. No, njegova se filozofija našla u neobičnoj ulozi da bude legitimacija društvene prakse u Sovjetskom Savezu i zemljama u kojima je poslije Drugog svjetskog rata uspostavljen socijalistički društveni sistem. To je impliciralo da se iz marksističke teorije ukloni kritička intencija. Ona je time svedenana dogmatiziranu doktrinu u funkciji apologije postojećeg društvenog sistema. Postala je službena "marksističko-lenjinistička" interpretacija marksizma u verzijama staljinizma, "realnog socijalizma", kao i "samoupravnog socijalizma".

¹ Ovaj tekst je enciklopedijska odrednica napisana za *The Encyclopedia of Social Theory*. Uredništvo časopisa ARHE objavljuje ga u prevodu na naš jezik kao prilog našoj filozofskoj samoidentifikaciji.

Relativna politička liberalizacija u Jugoslaviji 60-ih godina ohrabрила je jednu mladu filozofsku generaciju s Univerziteta u Zagrebu (Hrvatska) da se odlučno suprotstavi takvoj službenoj interpretaciji marksizma. Njeni istaknuti protagonisti postulirali su filozofski program obnove kritičkog potencijala marksizma vraćanjem heurističkoj snazi Marksove teorije i odbacivanjem dogmatiziranog marksizma. Ubrzo su im se pridružili pojedini filozofi i sociolozi iz Beograda (Srbija). Zajedno su formirali Praxis-školu. Njeni najistaknutiji predstavnici bili su filozofi Gajo Petrović i Milan Kangrga iz Zagreba i Mihailo Marković iz Beograda. Škola nije imala jedinstvenu filozofsku i sociološku koncepciju. Njene predstavnike je povezivala zajednička namjera da u duhu Marksove filozofije, njemačke idealističke filozofije, kao i savremenih filozofskih tendencija na Zapadu kritički promišljaju bitne probleme savremenog svijeta, probleme teorije i prakse socijalizma, kao i da tragaju za putevima humanizacije života i izgradnje humanijeg modernog društva. Objedinjavalo ih je uvjerenje da je moguće razviti novu humanističku verziju marksizma rekonstrukcijom izvornog Marksovog mišljenja. Predstavnici Škole su u Zagrebu – pod okriljem Hrvatskog filozofskog društva – izdavali časopis “Praxis” (od 1964. do 1974. godine). On je bio jedan od značajnijih internacionalnih filozofskih časopisa marksističke orijentacije. Na ostrvu Korčula u istim periodu organizovali su Ljetnju filozofsku školu. Nasljednik časopisa “Praxis” bio je časopis «Praxis International», koji je izlazio u Oksfordu od 1981. do 1994. godine. Iako protagonisti Praxis-škole nijesu bili antisocijalistički nastrojeni, njihov radikalni kritički stav izazvao je reakciju vlasti. Zbog uskraćenih finansija časopis “Praxis” je ugašen, a “Kočulanska ljetnja škola” prestala je s radom. Osam nastavnika Filozofskog fakulteta u Beogradu dobili su otkaze. Iako je uticaj Praxis-škole marginaliziran, posebno poslije tzv. “sloma komunizma”, u pojedinim kulturnim centrima na prostoru bivše Jugoslavije (Zagreb, Novi Sad) još uvijek živi njen filozofsko-kritički duh.

Praxis-škola je jedna od najznačajnijih struja u okviru marksističkog humanizma koji se razvijao poslije Drugog svjetskog rata. Predstavnici marksističkog humanizma (Herbert Marcuse, Ernst Bloch, Erich Fromm i drugi) u Marksovim ranim spisima našli su razlog da njegovu teoriju protumači primarno kao humanističku i da je suprotstave dominantnom shvatanju marksizma i komunizma. Odbacili su svođenja marksizma na teoriju ekonomskog i historijskog determinizma. Odbili su i shvatanje da autentični marksizam može biti teorijska osnova staljinizma i birokratiziranih “socijalističkih” sistema na istoku Evrope. Važan podsticaj nastanku Praxis-škole davali su marksistički humanisti. Veliki neposredni učinak imalo je publikovanje u Zagrebu 1953. godine izbora iz djela Marksa i Engelsa nastalih u ranom periodu njihive dje-

latnosti (1843-1845). Posebno mjesto u tom izboru imali su Marksovi *Ekonomsko-filozofski manuskripti* iz 1844. godine (*Die Ökonomisch-philosophischen Manuskripte aus dem Jahre 1844*). Nijesu bili objavljeni za Marksova života. Sačuvani u fragmentima, otkriveni su kasnih 1920-ih godina. Prvi put su publikovani u izdanju Marksivih ranih spisa 1932. godine. Manuskripti su svjedočanstvo Marksovog složenog kritičkog odnosa prema Hegelovoj filozofiji. No, u njima je izložena i njegova cjelovita filozofska koncepcija, kao i nacrt kritike “nacionalne ekonomije” (tj. kapitalističkog sistema). No-seći pojmovi njegove filozofske koncepcije su rad i kapital, praksa, otuđenje, opredmećenje, “rodno biće” čovjeka, roba i vlasništvo, profit, nadnica, kao i najamni, ospoljeni i otuđeni rad.

Upoznavanje s filozofijom mladog Marksa podstaklo je protagoniste Praxis-škole da – protivno ortodoksnom, dogmatskom i sterilnom shvatanju marksizma – u uslovima konkretne primjene na društvene procese u Jugoslaviji, pokušaju razviti i kreativno primijeniti humanistički misaoni i djelatni potencijal Marksove teorije. Njihov teorijski program ima nekoliko osnovnih tačaka. Prvo. Marksovu teoriju tumačili su povezivanjem s filozofskom tradicijom (u prvom redu, s filozofijom njemačkog idealizma i Hegelovom filozofijom). Drugo. U skladu s Marksovom tezom o “kritici svega postojećega”, radikalnoj kritici izlagali su postojeću birokratsko-etatističku koncepciju socijalizma. Treće. Raspravljali su o filozofskim, sociološkim, privrednim i kulturnim problemima socijalizma. Četvrto. Teorijski su postulirali socijalizam kao društveni model samooslobođenja čovjeka i društva od svih oblika alijenacije. Peto. Kritički su promišljali bitne probleme savremenog svijeta (nejednakost među ljudima, ratovi, represije, prijetnja samouništenjem, posljedice tehnike etc.). Sa stanovišta teorije dezalijenacije kritički su se odnosili prema kapitalističkom sistemu i građanskom načinu života. U cjelini, Praxis-škola bila je škola nedogmatskog, kreativnog marksizma. Njen centralni pojam je praksa (grč. *praxis*). U filozofije od Aristotela *praxis* je označavao jedan od tri osnovna odlika ljudske djelatnosti, pored *theoria* (spoznaja, mišljenje) i *poiesis* (tvorenje)². Praxis u tradicionalnom smislu značio je djelanje koje nastaje u čovjekovom odnosu prema vlastitoj ljudskosti i prema drugim ljudima. Praxis obuhvata moralno, političko, ekonomsko i pravno djelanje. Protagonisti Praxis-škole pojmu *praxis* daju novo značenje. Sintetiziraju značenja tradicionalnih pojmova *praxis* i *poiesis* (lat. *actus et operatio*), tako da *praxis* dobiva vrijednost najvišeg antropološkog određenja biti čovjeka kao “slobodne stvaralačke djelatnosti”. Po odredbi G. Petrovića, *praxis* je ontologijski pojam koji označava “slobodnu, univerzalnu, stvaralačku i samostvaralačku

2 Aristotle, *Nicomachean Ethics*, 1178 b 20-22, 1139 a 15-30, 1139 b-1141 b, 1095 b 15-20;

djelatnost kojom čovjek stvara (čini, proizvodi) i mijenja (oblikuje) svoj povijesni svijet i samog sebe". Praxis je djelatnost "svojstvena čovjeku, kojom se on bitno razlikuje od svih drugih bića." On je njegova samostvaralačka djelatnost koja sve stvara³. Čovjek proizvodi vlastitu povijest kao "svoj praxis u najširem smislu riječi". Praxis je i gnoseološki pojam. Predstavlja kriterij istine u onom smislu u kome ga je shvatio i Marks: "Pitanje da li je ljudskom mišljenju svojstvena predmetna istina nije pitanje teorije, nego je praktičko pitanje. U praksi čovjek mora dokazati istinu, tj. zbiljnost i moć, ovostranost svoga mišljenja"⁴. Teorija je izvedeni oblik prakse. Kao praktičko biće, čovjek je u izvornom smislu slobodno biće. Producira sebe i svoj povijesni i društveni svijet života. Ono što čovjek jeste i što može biti, njegovo je vlastito djelo. Primarna vremenska dimenzija ljudskoga individualnog i društvenog života nije prošlost ni sadašnjost, nego budućnost.

LITERATURA

Praxis Gruppe im *Marxists Internet Archive*,

Gajo Petrović, *Praksa/istina*, Zagreb (Hrvatska), Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske i časopis „Kulturni radnik”, 1986 (na hrvatskom),

Gajo Petrović, *Revolutionäre Praxis. Jugoslawischer Marxismus der Gegenwart*, 1969.

Gespräch mit Gajo Petrović und Milan Kangrga, Der Spiegel, 10/1970, (Das Gespräch ist auch abgedruckt in: Georg Wolff (Hg.): *Wir leben in der Weltrevolution*. ISBN 3-471-60376-X, S. 71–82)

Yugoslav magazine wins fight against authorities. In: The Times. 3. April 1967, S. 4.

Rudi Supek/Branko Bošnjak (Hg.): *Jugoslawien denkt anders. Marxismus und Kritik des etatistischen Sozialismus*, 1971,

Mihailo Marković /Robert S. Cohen, *Yugoslavia: the rise and fall of socialist humanism; a history of the "Praxis" group*, Spokesman, Nottingham, 1975,

Ernst Bloch: *Jugoslawien nagelt die Flagge an den Mast*, In: Der Spiegel. Heft 6/1975,

Ursula Rütten, *Marxismus als Gesellschaftskritik. Die PRAXIS-Gruppe in Jugoslawien – ihre Grenzen und Möglichkeiten*, Inauguraldissertation, TH Aachen, 1976

Ursula Rütten, *Am Ende der Philosophie? Das gescheiterte „Modell Jugoslawien“: Fragen an Intellektuelle im Umkreis der PRAXIS-Gruppe*, 1993,

³ Gajo Petrović Archive, *Why Praxis?* Journal Praxis, Zagreb 1964.

⁴ Karl Marx, *Theses On Feuerbach*; Marx/Engels Selected Works, Volume One, p. 13-15; Progress Publishers, Moscow, USSR, 1969; Marx/Engels Internet Archive;

Humanistischer Marxismus: Philosophie und politische Theorie der jugoslawischen „Praxis-Gruppe“, Verfasser: Ruffing, Reiner, In: Aus Politik und Zeitgeschichte, Jg. 1985, B. 31, S. 28-38,

Lino Veljak, *Die Erbschaft der Praxis-Gruppe und die antithetische Solidarität*, Novi Sad, Srbija, časopis Arhe, V, 10/2008, (na njemačkom),

Božidar Jakšić, Praxis Gaje Petrovića, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd (Srbija), časopis Filozofija i društvo, vol. 18/2007, br. 2, str. 73-98, (na srpskom),

Nebojša Popov (Hg. mit Milan Kangrga, Zagorka Golubović, Ivan Kuvačić, Božidar Jakšić, Ante Lešaja), *Sloboda i nasilje*, razgovor o časopisu Praxis i korčulanskoj letnjoj školi. 2003,

Boris Kanzleiter/Krunoslav Stojaković, *1968 in Jugoslawien. Studentenproteste und kulturelle Avantgarde zwischen 1960 und 1975*, Dietz, Bonn a. Rh. 2008.

MILENKO A. PEROVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

PRAXIS PHILOSOPHY

Abstract: In this text the basic information is given about the Yugoslav Marxist philosophical school humanistic oriented, which has existed in the 1960's and 1970's. The author claims that the Praxis school was one of the major currents within the Marxist humanism.

Keywords: Praxis, Marxist humanism, Gajo Petrović, Milan Kangrga, Korčula Summer School